

Produktansvar for tobakksskader

– en kommentar til Høyesteretts dom 31. oktober 2003
(røykedommen)¹⁾

Av professor dr. juris Are Stenvik

1 SAKSFORHOLDET OG DOMMEN

Ved Høyesteretts dom 31. oktober 2003 ble en tobakksprodusent, Tiedemanns Tobaksfabrik, frifunnet for et erstatningskrav som følge av skade påført ved sigarett-røyking. Skadelidte, Robert Lund, hadde begynt å røyke 20 år gammel, i 1953, og hadde stort sett hele tiden røkt rulletobakken Petterøes nr. 3, fra Petterøes Tobakkfabrikk, som senere ble overtatt av Tiedemanns Tobaksfabrik. Lund døde av lungekreft i oktober 2000, kort etter at hovedforhandling var gjennomført i Orkdal herredsrett. Det var enken som førte saken videre for lagmannsrett og Høyesterett.

Tiedemanns Tobaksfabrik ble frifunnet i både herredsretten og lagmannsretten. Herredsretten bygde på at Lund måtte anses å ha akseptert risikoen ved røyking når han fortsatte å røyke etter at risikoen ble godt kjent midt på 1960-tallet, og kom til at han dermed var avskåret fra å kreve erstatning. Lagmannsretten la en lignende vurdering til grunn, og mente at et eventuelt objektivt ansvar iallfall ikke kunne pådras for skader som følge av røyking etter 1964, da risikoen for alvorlig helseskade måtte anses å ha vært godt kjent. Lunds røyking før dette tidspunktet kunne etter lagmannsrettens mening ikke anses som en tilstrekkelig årsak til skaden. Heller ikke kunne tobakksfabrikanten holdes ansvarlig på culpagrunnlag. Det var ikke sannsynliggjort årsakssammenheng mellom fabrikkens markedsføring på 1950-tallet og Lunds røykestart, og fabrikkens ansvar kunne ikke bebreides for å ha holdt tilbake informasjon om risikoen ved røyking på 1950- og 60-tallet. Den norske tobakksindustrien hadde på denne tiden ikke vesentlig mer kunnskap om risikoen ved røyking enn folk flest.

For Høyesterett ble anken nektet fremmet for så vidt gjaldt spørsmålet om ansvar på culpagrunnlag, fordi Kjæremålsutvalget anså det klart at anken på dette grunnlaget ikke ville føre frem, jf. tvml. § 373 tredje ledd nr. 1. For øvrig ble anken henvist til

1) Innledning på Institutt for privatretts domsseminar 18. november 2003.

behandling. For Høyesterett gjaldt behandlingen således bare spørsmålet om ansvar på ulovfestet objektivt grunnlag. Lund anførte, som for lagmannsretten, at de alminnelige vilkår for objektivt ansvar var oppfylt, og at fabrikanten etter en interesseavveining var nærmest til å bære tapet. Det ble vist til at Tiedemanns har hatt stor økonomisk avkastning av sin virksomhet og har evne til å bære sin del av tapet som de skadelidte røykere er påført. Det ble også vist til at produsenten hadde forsikringsdekning for det aktuelle tidsrommet, til at den ikke hadde drevet produktutvikling med sikte på å gjøre tobakken mindre skadelig, og til at den hadde opptrådt aktivt gjennom markedsføring, frem til reklameforbudet ble innført i 1975. Tiedemanns erkjente at tobakksrøyking har enkelte av de særtrekk som kan begrunne ulovfestet objektivt ansvar, men mente at dette ikke kunne være avgjørende, så lenge det her dreide seg om en risiko som var påregnelig for brukerne. Objektivt ansvar måtte, etter Tiedemanns mening, være utelukket fra det tidspunkt forbrukerne hadde fått slik kunnskap om helseskade at en alminnelig forstandig person ville ta dette med i sin vurdering av hvordan han ønsket å innrette seg. Det ble videre bestridt at forsikringsdekningen ville omfatte skader av den art det her var snakk om, og det ble anført at et eventuelt erstatningsansvar for tobakksindustrien var et spørsmål som eventuelt burde avgjøres av lovgiver, ikke av domstolene. Endelig ble det fremført anførsler om manglende årsakssammenheng, aksept av risiko, medvirkning og foreldelse.

Høyesterett stadfestet lagmannsrettens frifinnende dom, idet den bygde på at det *ikke forelå ansvarsgrunnlag*. Det kan sies at Høyesterett med dette valgte det mest vidtrekkende frifinnelsesgrunnlaget, i den forstand at avgjørelsen i større grad kan få betydning for andre mulige erstatningskrav, herunder krav om forsørgertapserstatning, enn om frifinnelsen hadde vært bygd på en mer konkret vurdering av f.eks. årsakssammenheng, medvirkning eller foreldelse. Slik sett kan dommen sies å være prinsipielt anlagt.

Ved ansvarsvurderingen tok førstvoterende utgangspunkt i det ulovfestede objektive ansvaret, som er utviklet gjennom mer enn hundre års rettspraksis:

«Det ulovfestede objektive erstatningsansvar i norsk rett er utviklet gjennom en omfattende rettspraksis. Når rekkevidden av ansvaret skal søkes fastlagt, må det skje med utgangspunkt i denne praksis.

Utviklingen startet ved at skadevoldere fra annen halvdel av 1800-tallet ble pålagt ansvar for såkalt «farlig bedrift». Først på 1900-tallet ble ansvaret utvidet til også å omfatte skade som følge av «en stadig Resiko for Omgivelserne», se dommen i Rt. 1905 side 715 om vannskader forårsaket ved brudd på en hovedvannledning. I dag kan ansvaret sies å bygge både på risikobetraktninger og interesseavveininger» (avsnittene 39–40).

Risikoen ble av Høyesterett bedømt som *stadig, typisk og ekstraordinær*, altså som en risiko av den karakter som i praksis har kunnet utløse objektivt ansvar. Det ble imidlertid tilføyd at det her ikke var snakk om en slik «uventet og upåregnelig» risiko som det objektive ansvaret først og fremst tar sikte på å dekke (avsnitt 46). Når skaden måtte anses som påregnelig for skadelidte, måtte det tillegges betydning på to måter: For det første: Når risikoen var så konkret, og så godt kjent, at «en alminnelig forstandig person ville ta det med i sin vurdering om hvordan han ønsket å innrette seg», måtte ansvar utelukkes etter synspunktet *aksept av risiko* (avsnitt 56). Slik var situasjonen etter 1964, som representerte et gjennombruddsår for pålitelig informasjon til allmennheten om helserisikoen ved tobakksrøyking. I januar dette året la den amerikanske helsedirektøren frem en omfattende rapport, som konkluderte med at røyking utgjorde et alvorlig helseproblem, med bl.a. stor risiko for lungekreft. Tolv dager senere kom helsedirektør Evangs redegjørelse her i landet, hvor det bl.a. ble opplyst at det består et sikkert årsaksforhold mellom sigarett røyking og lungekreft. For det andre: En lavere grad av påregnelighet for skadelidte utelukker ikke prinsipielt objektivt ansvar, men inngår som et relevant moment i den interesseavveining som blir avgjørende for om ansvar skal pålegges (avsnitt 73). Før 1964 hadde man ikke sikker viten om følgene av røyking, men det var «alminnelig kjent at sigarett røyking kunne innebære en risiko for alvorlig helseskade, og at risikoen for slik skade i alle fall i noen grad ville øke dersom sigarettforbruket var stort» (avsnitt 64, uth. i dommen).

Utgangspunkt for interesseavveiningen ble av førstvoterende formulert slik:

«Spørsmålet om en skadevolder skal pålegges et objektivt erstatningsansvar, er ikke alene avhengig av en nærmere bedømmelse av ulike sider ved den skaderisiko som skadevolderens virksomhet eller hans produkter skaper. Det må skje en helhetsvurdering, hvor både hensynet til partene i den aktuelle sak og mer overordnede interesser av samfunnsmessig karakter trekkes inn. Jeg har tidligere, i avsnitt II, stilt meg tvilende til om alle sider ved bedømmelsen av skaderisikoen trekker i retning av objektivt erstatningsansvar, og viser her til mine bemerkninger om hvorvidt denne risikoen for skadelidte har vært uventet. Momenter i den avsluttende samlede vurderingen styrker dette. Jeg vil i det følgende nevne fire ulike momenter knyttet til spørsmål om pulverisering av ansvar, til myndighetenes holdning, til lik behandling av skadelidte røykere og til partenes subjektive forhold» (avsnitt 65).

Etter Høyesteretts mening talte alle de fire nevnte momentene *mot* erstatningsansvar for tobakksfabrikanten. Et slikt ansvar ville, etter Høyesteretts mening, sprengte rammene for det ulovfestede objektive ansvaret, slik det hittil er utformet gjennom praksis, jf. nærmere under 3 nedenfor.

2 PRODUKTANSVARETS RETTSLIGE GRUNNLAG

Slik Høyesteretts praksis har utviklet seg, er man etter hvert kommet til å se alle former for ulovfestet ansvar uten skyld som basert på den samme, generelle rettsnorm. Denne normen anvendes både for skade voldt av løsøre eller fast eiendom, for skade voldt av virksomheter, for produktansvar osv. Normen stiller domstolene svært fritt til å plassere risiko på grunnlag av en interesseavveining.

Røykedommen innebærer i så henseende intet nytt, men følger den kurs som ble staket ut med bl.a. Rt. 1992 s. 64 (p-pilledom II) og Rt. 1993 s. 1201 (lettbetongblokkdommen). Noen heldig løsning er imidlertid dette neppe. Produktansvaret skiller seg på flere måter fra ansvaret for farlig bedrift. Kriteriene *stadig, typisk og ekstraordinær risiko* passer f.eks. dårlig på produktansvarets område. Dessuten er produktansvaret nært beslektet med det kontraktsrettslige ansvaret for *manglerved* tingen, og bør ses i sammenheng med dette. Hvis man plasserer produktansvaret under den generelle overbygningen *ulovfestet objektivt ansvar*, står man i fare for å overse viktige forbindelseslinjer til kontraktsretten.

En mer vesentlig innvending er imidlertid at en slik ansvarsfigur internasjonalt sett er enestående og harmonerer dårlig med det som gjelder ellers i Europa. Produktansvaret har i de fleste europeiske land tradisjonelt vært betinget av culpa. En del steder er ansvaret etter hvert blitt skjerpet gjennom en omvendt bevisbyrde. Og i nyere tid er ansvaret supplert, og til dels ytterligere skjerpet, gjennom EF-direktivet om produktansvar for personskader og for tingsskader på forbrukerområdet (direktiv 85/374/EØF). Ansvaret knyttes her til *sikkerhetsmanglerved* varen.

Rettsutviklingen i Europa reiser særlig to spørsmål: For det første er det et spørsmål hvilke formelle begrensninger EØS-retten og produktansvarsdirektivet medfører for norske myndigheter, herunder for domstolene. For det andre er det et spørsmål om hvilken vekt som skal legges på det alminnelige hensynet til harmonisering av rettsreglene utenfor direktivets område.

Når det gjelder de formelle begrensninger, har produktansvarsdirektivet av mange blitt oppfattet som et minimumsdirektiv, som krever et visst beskyttelsesnivå, men som ikke er til hinder for strengere regler. Dette synet kan imidlertid ikke opprettholdes. Etter tre avgjørelser fra EF-domstolen fra april 2002 (sak C-52/00 *Kommisjonen mot Frankrike*, Sml. 2002 s. I-3827, sak C-154/00 *Kommisjonen mot Hellas*, Sml. 2002 s. I-3879 og sak C-183/00 *Sánchez mot Medicina Asturiana*, Sml. 2002 s. I-3901), er det utvilsomt at direktivet skal oppfattes som siktende til en fullstendig harmonisering innenfor sitt område. Dets formål er å etablere «a harmonised system of civil liability on the part of producers in respect of damage caused by defective products». Dette harmoniserte system skal forhindre konkurransevridning, sikre frie varebevegelser og for-

hindre ulikheter i beskyttelsesnivået for forbrukere (sak C-183/00, premiss 26). Direktivet må derfor tolkes slik at det ikke bare skal sikre et visst beskyttelsesnivå, men det er også til hinder for produktansvarsregler som stiller forbrukerne bedre enn direktivet foreskriver. Direktivet åpner riktignok for visse unntak, men disse er uttømmende, og skal ifølge EF-domstolen tolkes snevert. Det viktigste av unntakene er regelen i art. 13, som fastslår at direktivet ikke «berører ... de rettigheter som en skadelidt måtte ha etter rettsregler om erstatningsansvar i eller utenfor kontraktsforhold eller etter særregler for erstatningsansvar som måtte foreligge på det tidspunkt det gis underretning om dette direktiv». Det som er viktig her, er at art. 13 ikke, slik mange har trodd, åpner for videreføring av generelle regler om produktansvar, som supplement til direktivets regler. Det som er tillatt, er for det første spesialordninger for begrensede produktområder, f.eks. legemidler, og for det andre ansvarsregler som ikke bygger på sikkerhetsmangler ved det skadevoldende produkt, men på andre grunnlag, f.eks. på culpa eller garanti. Og disse begrensningene kan ikke anses å gjelde bare lovfestede ansvarsregler, men må gjelde tilsvarende for domstolsskapede regler. Det ulovfestede objektive ansvaret for produktskader i norsk rett, kan derfor ikke opprettholdes for såvidt gjelder de produktskader som ligger innenfor direktivets område. Derimot kan det, om ønskelig, opprettholdes utenfor direktivets område, f.eks. for produktskader på næringseiendom.

Det skal for ordens skyld presiseres at direktivet ikke ville vært formelt til hinder for å anvende det ulovfestede objektive ansvaret i røykesaken, siden et eventuelt ansvar her ville knyttet seg til produkter som var brakt på markedet *før* direktivets ikrafttredelse. Likevel synes det nokså klart at gjeldende rettstilstand *burde vært tatt i betraktning*, altså rettstilstanden for skader voldt som følge av sikkerhetsmangler ved produkter, herunder tobakk, omsatt etter direktivets ikrafttredelse. For slike skader må ansvarsspørsmålene vurderes utelukkende på grunnlag av direktivets og produktansvarslovens regler.

Selv om den tidligere rettstilstand prinsipielt kan opprettholdes utenfor direktivets område, gjør det seg også her gjeldende et alminnelig behov for harmonisering. Med erstatningsrettens ekspansjon, og hevingen av erstatningsnivået, er erstatningsretten blitt en viktigere del av næringslivets rammebetingelser. Variasjoner i ansvarsregler mellom medlemslandene kan fordreie konkurransen og bør unngås. Nå er det riktignok foreløpig ikke mulig med noen fullstendig harmonisering her, nettopp fordi noen enhetlig rettsstilling ikke eksisterer utenfor direktivets område. Det som imidlertid *kan* konstateres, er at den norske ansvarskonstruksjonen, basert på ansvaret for farlig bedrift, er unik, og at ansvaret i nær sagt alle andre land er basert på former for skyld. Dessuten vil det unektelig virke noe pussig å opprettholde strengere ansvarsregler

utenfor direktivets område, der beskyttelsesbehovet presumptivt er mindre. Samlet sett synes det derfor å foreligge tungtveiende, og til dels tvingende, grunner til å forlate den domstolsskapte, objektive ansvarskonstruksjonen på produktskadeområdet.

3 DET OBJEKTIVE ANSVARETS GRENSER

«Dersom det ulovfestede objektive erstatningsansvaret skulle omfatte tobakkskadene,» fremholdt førstvoterende, «ville man etter min oppfatning fjerne seg fra den type risiko og skader som dette ansvaret er utviklet for å dekke». En dom som påla Tiedemanns ansvar, «ville ... innebære en utvidelse av rammene for dette ansvaret» (avsnitt 69). Hva er det så med tobakksansvaret som gjør at skadene etter Høyesteretts mening måtte anses å falle utenfor rammene av det ulovfestede objektive ansvaret?

Først kan man konstatere at Høyesterett anså den alminnelige regel om ulovfestet objektivt ansvar som *prinsipielt anvendelig*. For det andre kan man konstatere at *risikoen ble ansett å være av en slik art som dekkes* av det objektive ansvaret. Risikoen var med andre ord stadig, typisk og ekstraordinær. Det var følgelig ved den konkrete interesseavveining saken skilte seg fra tidligere saker hvor ansvar er blitt pålagt. Det kan derfor være grunn til å se nærmere på de fire momentene som ble tillagt vekt ved denne avveiningen: forsikrings- eller pulveriseringstanken, myndighetenes holdning, hensynet til lik behandling av skadelidte og partenes subjektive forhold (avsnitt 65).

Hvis vi først tar for oss *myndighetenes holdning*: Ansvar for produsenten ville stå i «klar disharmoni til myndighetenes aksept av tobakken som et lovlig produkt,» mente Høyesterett (avsnitt 70). Generelt er det imidlertid intet disharmonisk i å knytte ansvar til skadefølgene av en lovlig omsetning eller annen form for lovlig virksomhet. De farlige virksomheter som dannet utgangspunktet for det objektive ansvaret, var både lovlige og ønsket av samfunnet, f.eks. anlegg og drift av høyspentledninger, men dette ble ikke ansett til hinder for å pålegge ansvar for de skader virksomheten voldt. Myndighetenes aksept av et produkt utgjør derfor ikke i seg selv noe argument mot objektivt ansvar. Likevel er det mulig at det for nettopp tobakkskadene var riktig å tillegge myndighetenes holdning betydning, av grunner som jeg skal komme tilbake til nedenfor.

Når det gjelder hensynet til *likebehandling* av skadelidte røykere, kan det være grunn til å melde en reservasjon. Det ligger i erstatningsrettens natur at den stiller de skadelidte bedre som har en ansvarlig skadevolder å holde seg til, enn dem som ikke har det. Dessuten ville forskjellsbehandlingen langt på vei være saklig begrunnet; de som begynte å røyke etter 1964, med full kunnskap om risikoen, stilles dårligere enn dem som begynte tidligere; de som tok skritt for å avbryte foreldelse før fristen løp ut stilles bedre enn dem som ikke tok slike skritt, osv. Det kan derfor vanskelig anses som et

tungtveiende argument at ansvar her ville stilt saksøkeren bedre enn mange andre skadelidte røykere.

Det neste momentet som ble fremhevet, var partenes *subjektive forhold*: Tobakksprodusenten var intet å bebreide. Skadelidte hadde derimot frivillig valgt å utsette seg for den risikoen tobakken innebærer, og dette til tross for at det var snakk om et nytelsesmiddel, og ikke et næringsmiddel eller et medisinsk preparat. Det er i og for seg intet å innvende mot at subjektive forhold tillegges betydning ved utstrekningen av det objektive ansvaret, men argumentet kan neppe anses som særlig tungtveiende. Fravær av skyld på skadevolders side er ikke i seg selv noe vesentlig argument *mot* ansvar – det ligger i det objektive ansvarets natur at skyld ikke kreves. Samtidig bør man generelt være noe tilbakeholden med å legge avgjørende vekt på skadelidtes innlatelse på risikoen. Vi har mange tilfelle hvor skadelidte har utsatt seg for risiko, også for risiko som ikke er direkte nyttig eller nødvendig, uten at det tillegges betydning. Man kan f.eks. tenke på skader som oppstår i forbindelse med fritidsaktiviteter, som alpinkjøring o.l. Men det er naturligvis en gradforskjell her. Jo større og mer konkret risikoen er, og jo mindre nytteverdi vedkommende aktivitet har, desto større grunn kan det være til at skadelidte selv bærer risikoen. Her må en imidlertid huske på at også skadevolder ofte har interesse i den unyttige og risikable virksomhet som har voldt skade, og dette kan svekke argumentets vekt.

Endelig ble det lagt vekt på at heller ikke forsikrings- eller pulveriseringshensyn her tilsa at ansvar burde pålegges. Førstvoterende fremhevet at tobakkskadene har rammet, og vil ramme, en stor del av røkerne, og et meget stort antall mennesker, og at det derfor neppe forelå noen forsikringsmulighet eller noen aktuell mulighet for å dekke inn tapene gjennom et tillegg i prisen (avsnitt 67). På dette punkt skilte saken seg klart fra tidligere tilfelle hvor produktansvar var blitt pålagt, som f.eks. i Rt. 1992 s. 64 (p-pille II) og Rt. 2000 s. 915 (Dispril), hvor det var snakk om svært sjeldne bivirkninger. Igjen kan det sies at man har å gjøre med relevante synspunkter, men med begrenset rekkevidde. Muligheten for pulverisering gjennom forsikring eller pristillegg har tradisjonelt vært tillagt vekt i norsk praksis (selv om de fleste synes å være enige om at erstatningsretten generelt er en kostbar og uhensiktsmessig form for forsikringsdekning). Men *manglende* forsikrings- eller pulveriseringsmulighet bør bare i begrenset grad anses som et argument *mot* ansvar. Vi har mange tilfelle hvor skadefrekvensen er høy, og pulveriseringsmuligheten begrenset, hvor man likevel vil pålegge ansvar. Når det gjelder ansvaret for farlig bedrift, er det nærliggende å tenke på arbeidsforhold som utsetter de ansatte for stor risiko, f.eks. i form av luftforurensninger eller andre farlige stoffer, som f.eks. i Rt. 2001 s. 1646 (Selmer). Det samme kan tenkes på produktansvarets område, som f.eks. der et bygningsmateriale lider av svakheter som fører til at

bygningene må rives, og hvor skadene lett kan bli det mangedobbelte av varenes verdi. Dommen i Rt. 1993 s. 1201 (lettbetongblokk) er et eksempel. Om ansvaret skulle bli urimelig tyngende, kunne det ikke fritta produsenten for ansvar, derimot kunne det eventuelt bli spørsmål om lemping (s. 1207). Høy skadefrekvens og manglende forsikringsmulighet kan derfor ikke i seg selv utelukke ansvar.

Hvert enkelt av de nevnte momentene kan således sies å ha begrenset bærekraft. Dette synes også å ha vært Høyesteretts oppfatning, siden intet enkelt moment ble tillagt avgjørende vekt. Likevel kan man naturligvis mene, som Høyesterett, at momentene *til sammen* danner en interesseovervekt i produsentens favør, som gjør at skadelidte må anses nærmest til å bære tapet selv. En slik avveining kan man være enig eller uenig i. Viktigere er imidlertid at man ikke hadde behovd å basere avgjørelsen på en slik konkret interesseavveining. Resultatet kunne vært gitt en mer prinsipiell begrunnelse: Ved vurderingen av om skadeforvoldelse skal sanksjoneres med erstatningsplikt, bør en ta utgangspunkt i at erstatningsrettens oppgave er å fremtvinge sosialt sett rimelige og ønskelige atferdsmønstre gjennom regler om økonomisk kompensasjon. For produktansvarets vedkommende kan ansvaret sies å hvile særlig på to betraktninger: For det første vil trusselen om ansvar gi produsentene et incitament til å utvikle sikrere og bedre varer. For det andre vil et ansvar som følge av sikkerhetsmangler føre til at sikkerhetsrisikoen blir innkalkulert i prisen, og når risikoen blir synliggjort på denne måten, gir det forbrukerne mulighet og incitament til å velge andre og sikrere varer.

Hvilken betydning får så dette for tobakksansvaret? Jo, poenget er at begrunnelsen for produktansvar ikke slår til for en slik risiko. For det første kan produsenten ikke gjøre noe nevneverdig for å redusere risikoen; tobakken er farlig i seg selv, og kan ikke gjøres sikrere. Erstatningsansvaret som incitament til produktutvikling er derfor ikke aktuelt. For det andre eksisterer det ikke alternative og sikrere produkter. Alle produsentenes tobakk er praktisk talt like farlig. Dermed er heller ikke muligheten til å styre forbrukeratferden mot alternative og sikrere produkter aktuell.

Mot denne bakgrunn kan det sies at erstatningsretten ikke har noen funksjon på tobakksskadenes område. Erstatningsrettens formål kan ikke realiseres så lenge det verken er rom for produktutvikling eller finnes sikrere substitutter. Jeg ser da bort fra erstatningsretten som en ren kompensasjons- eller forsikringsordning, og det gjør jeg fordi mye tyder på at forsikringsdekning gjennom erstatningsretten er et svært kostbart alternativ til dekning gjennom forsikringspoliser på skadelidtes hånd. Det eneste som kan gjøres for å redusere skadeomfanget, er å begrense tilgangen til, og bruken av, produktene, f.eks. ved å begrense selve omsetningen eller gjennom prohibitivt høye priser. Og dette oppnås langt mer effektivt ved offentligrettslige tiltak i form av forbud og avgifter enn gjennom erstatningsrettslige sanksjoner.

Dermed kommer vi også tilbake til betydningen av myndighetenes holdning. Det kan som nevnt synes berettiget å legge vekt på myndighetenes holdning i et slikt tilfelle. Men det viktige er ikke det at tobakksomsetningen har fått myndighetenes aksept, i den forstand at omsetningen er lovlig. Det viktige er at vi har å gjøre med en risiko som ikke kan reduseres gjennom produktutvikling, men bare ved opphør eller begrensning av omsetningen. Og når dette er tilfellet, synes det naturlig å si at myndighetene er nærmere til å gjennomføre slike tiltak enn produsentene.

Bøker innkommet til redaksjonen

(At en bok er nevnt i denne fortegnelsen, er ikke til hinder for at den senere anmeldes).

ANDENÆS, JOHS.: Statsforfatningen i Norge. 9. utgave ved Arne Fliflet. Universitetsforlaget, Oslo 2004. 459 s. Kr 499.

BERNT, JAN FRIDTHJOF OG ØRNULF RASMUSSEN: Frihagens forvaltningsrett. Bind I. Fagbokforlaget, Bergen 2003. 336 s. Kr 399.

BLAKAR, VIBEKE: Anvendelsen av FNs kvinnekonvensjon i norsk rett. Institutt for offentlig retts skriftserie nr 1/2003. Oslo 2003. 116 s. Kr 135.

BORCHER, ERLING: Produktefterligninger. 2. omarbejdede udgave. Forlaget Thomson, København 2003. 304 s. Dkr 450.

BROBERG, MORTEN OG NINA HOLST-CHRISTENSEN: Free Movement in the European Union. Cases, Commentaries and Questions. DJØF Publishing, København 2004. 943 s. DKK 500.

BUFLOD, MAGNUS, KNUT ANDERS SANNE OG KRISTOFFER AASEBØ (RED.): Folkerettslig tekst-samling. 2. utgave. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2004. 869 s. Kr 598.

CAMMAROTA, LUCA: Legality of the threat or use of weapons of mass destruction. Det Juridiske Fakultets Skriftserie nr. 93, Universitet i Bergen, 2003. 50 s.

CHRISTENSEN, JAN SCHANS: Kapitalselskaber. Aktie- og anpartsselskabsret. Forlaget Thomson, København 2003. 656 s. Dkr 596

CHRISTIE, NILS: En passende mengde kriminalitet. Universitetsforlaget, Oslo 2004. 160 s. Kr 249.

DEN NORSKE REVISORFORENING: Merverdiavgift i regnskapet 2004. DnR forlaget, Oslo 2004. 80 s.

ESPERSEN, OLE, FREDERIK HARHOFF OG OLE SPIERMANN: Folkeret. Christian Ejlers' Forlag, København, 2003. 408 s. Dkr 398.

EYBEN, BO VON: Forældelse I. Forlaget Thomson, København 2003. 792 s. Dkr 996.

GJEMS-ONSTAD, OLE: Skattelovsamlingen 2003–2004. 14. utgave. Gyldendal Akademisk, Oslo 2004. 1847 s.

HANOA, KRISTIN, KJERSTI VARANG OG HEDDA GIERTSEN: Liv og lovbrudd. Universitetsforlaget, Oslo 2004. 278 s.